

KILDERNE TIL BESÆTTELSESTIDENS HISTORIE

Af *Johan Hvidtfeldt*.

Naar man læser den parlamentariske omfangsrige publikation igennem og nærmere studerer de indgaaende forhør over de ansvarlige politikere og militærpersoner, bliver man gang paa gang slaaget af, i hvor høj grad de paagældende er ude af stand til at huske selv ret vigtige begivenheder fra dagene omkring den 9. april 1940. Det er næppe, fordi de er i besiddelse af en daarligere hukommelse end de fleste andre mennesker — tværtimod. Man behøver heller ikke at have megen historisk skoling for at kunne se, at de samtidige eller omtrent samtidige beretninger, der er optaget i bilagene til betænkningen har meget større historisk værdi end de redegørelser, som er blevet til flere aar efter begivenhederne.

For den, der har lidt kendskab til menneskenes erindringsevne og har arbejdet lidt med historiske beretningers kildeværdi, er dette ikke overraskende. Man maa gøre sig klart, at om nogle faa aar vil mindet om det, der skete i den onde tid, være blegnet, enkelthederne vil være forsvundet fra erindringen og kun hovedlinierne vil blive husket. Om 60—70 aar vil glemselens slør have sænket sig over næsten alt, som ikke er blevet optegnet eller som ikke har nedfældet sig i det officielle aktmateriale.

Naar historikeren skal skildre en periodes begivenheder og forhold, bygger han først og fremmest sin fremstilling paa de offentlige embeders væld af betænkninger og skrivelser eller paa private personers dagbøger, optegnelser eller breve. For den nyere tids vedkommende spiller aviserne ogsaa en vigtig rolle som histo-

risk kilde. Men i besættelsesaarene svigter en stor del af dette kildemateriale. Avisernes indhold har vi vist alle i saa god erindring, at en nærmere undersøgelse af dets kildeværdi er overflødig. Den illegale presse afbøder i nogen grad savnet af paalidelige, frie aviser, men dens formaal var — og maatte selvfølgelig være — ganske andre end den almindelige presses, dens historiske kildeværdi er derfor heller ikke den samme.

De private optegnelser og breve skal man sikkert heller ikke vente sig for meget af. Udsigten til razziaer og husundersøgelser hang som en stadig trusel over alle, og der er vist næppe mange, som ikke har brændt alt det, de mente gestapo kunde bruge imod dem. Nogle enkelte har vel faaet deres papirer gemt paa et sikkert sted, men de fleste har uden tvivl betragtet kakelovnen eller centralfyret som det sikreste arkiv. Hertil kommer, at mange, som ellers vilde have ført dagbog eller gjort optegnelser af anden art, har afholdt sig herfra af frygt for, at disse kunde falde i tyskernes hænder. Fremtidens historikere maa ogsaa gøre sig klart, at de breve fra besættelsestiden, som de eventuelt vil komme til at staa overfor, ikke rummer den fulde sandhed. Der var vist faa mennesker, som i deres breve gav fuldt udtryk for deres stemninger overfor tyskerne. Ingen vidste, om brevet blev opsnappet undervejs, eller om det paa anden maade kunde falde i uvedkommendes hænder. Den, der virkelig skal faa noget ud af krigtidens privatbreve, maa i hvert fald være dygtig til at læse imellem linierne.

Med hensyn til det officielle aktmateriale i administrationens arkiver stiller det sig uden tvivl betydeligt bedre. Det danske central- og lokalstyre blev jo aldrig sat ud af spillet, men mange — meget vigtige — forhold var fuldstændig unddraget de danske myndigheders kontrol. Og paa de offentlige kontorer havde man ogsaa den stadige trusel om razziaer og husundersøgelser hængende over sig. Den officielle korrespondance indeholder sikkert i mange tilfælde kun den halve sandhed, og det vides med sikkerhed, at en del af de vigtigste papirer er blevet tilintetgjort paa de særligt kritiske tidspunkter, først og fremmest i dagene efter 9. april og i tiden omkring 29. august 1943.

Naar fremtidens historikere skal skildre besættelsestidens begivenheder, dens mange store og smaa problemer, vil de derfor uden tvivl være daarligt stillet, hvis de skal nøjes med de kilder, som de ellers plejer at arbejde med. Heldigvis vil de dog kunne finde delvis erstatning i det omfattende kildemateriale, der er blevet skaffet til veje efter besættelsen. Der er først og fremmest tyskernes papirer, som er blevet beslaglagt af frihedsbevægelsen og de offentlige myndigheder. Men ogsaa dette vil være mangelfuldt. En stor del af gestapos arkiver blev ødelagt ved de tre bombardementer paa gestapo-hovedkvartererne, og mange papirer er blevet tilintetgjort i dagene lige før kapitulationen. Men heldigvis kunde personerne ikke saa let forsvinde som papirerne, og en del af hovedmændene for den tyske terror — med de herrer Best og Pancke i spidsen — sidder nu bag de samme gitre, hvor de før anbragte deres ofre. Det danske politi har optaget indgaaende forhør over alle de største tyske krigsforbrydere og deres danske haandlangere. Forhørsprotokollerne vil blive et uhyggeligt, men interessant, historisk kildemateriale, selvom det vel ikke bliver let at trænge igennem det væv af usandhed, som disse løgnens mestre har spundet. De forbrydere, som har hovedansvaret for angrebet paa Danmark og for indførelsen af terroren herhjemme eller mishandlingen af danske i tyske koncentrationslejre og fængsler, sidder nu paa anklagebænken, hvis de ikke for evigt er blevet tavse. Processen mod Quisling og de store krigsforbrydere i Nürnberg har allerede givet os lidt begreb om, hvad de ledende nazister ved at fortælle om forhold, som har haft afgørende betydning for dansk historie, og man maa haabe, at det store anklagemateriale, som de allierede anklagere har skaffet til veje, vil blive publiceret, eller i hvert fald gjort tilgængeligt for videnskabsmænd fra de forenede nationer. Vore forskere vil herigennem faa adgang til et rigt historisk stof.

Danske historikere staar saaledes langt fra paa bar grund, naar de skal søge at trænge til bunds i dette dystre kapitel af Danmarks historie. Lægmand, der i boghandlervinduerne har set de næsten talløse beretninger om lidelserne i koncentrationslejrene, om frihedskampen og danske i udlandet og meget andet, vil sikkert

synes, at de stakkels historikere da maa drukne i stof. Der kan heller ikke være tvivl om, at mange problemer, f. eks. vedrørende modstandsbevægelsens ydre forhold, er blevet godt belyst. Men alligevel er der ingen tvivl om, at det kildestof, som nu foreligger, er utilstrækkeligt til i alle enkeltheder at forklare Danmarks skæbne under besættelsen. Men den generation, som oplevede disse fem lange aar, har forpligtelse til at efterlade efterkommerne et rigt og fuldstændigt billede af disse skæbneaar i dansk historie. Det er ikke bare en pligt overfor videnskaben, men ogsaa overfor de kommende generationer af det danske folk, thi historien er nu engang den store læremester, og vi maa og skal lære af den, saa vi ikke om 25 eller 50 aar kommer til at staa overfor en ny 9. april. Her tænkes ikke alene paa den rent militære lære, den tyske besættelse har givet os, men ogsaa paa, at vi maa forstaa faren ved ikke at være paa vagt overfor dem, der kommer som tyv om natten. Vi ved nu, at spioner og 5. kolonne-folk ikke maa taales mere, hvad enten de bor syd eller nord for Kongeaen. Og politiske partier, som vil undergrave vor politiske og nationale selvstændighed, maa vi ikke af misforstaaet frisind lade øve deres nederdrægtige gerning.

Erkender man denne pligt til at overgive eftertiden den størst mulige viden om Danmark under besættelsen, og gør man sig samtidig klart, at kildematerialet til tidens historie er for utilstrækkeligt og upaalideligt, melder sig spørgsmaalet: Kan der da gøres noget for at bøde herpaa? Og svaret bør absolut være ja. Og det maa straks tilføjes, at opgaven maa løses ved at faa de mennesker, som var medspillere i det store drama, til at give deres viden fra sig. I dette tilfælde er det ikke nok at indsamle papirer. Det er ikke mindst vidnesbyrd fra levende mennesker, vi mangler. Endnu lever de fleste af de mennesker, som i disse aar har haft afgørende indflydelse paa Danmarks skæbne. De findes baade indenfor og udenfor landets grænser. Nogle sidder paa anklagebænken i Nürnberg eller i de allierede fængsler, andre er gæster hos det danske politi. Andre — og heldigvis langt de fleste — er frie mennesker. Hvad enten det nu er allierede eller danske politikere, embedsmænd og militære. Og rundt om i landet sidder

utallige folk, som vel aldrig fik afgørende indflydelse indenfor det politiske liv og modstandsbevægelsen eller kom til at indtage ledende stillinger indenfor centralstyret. Men ogsaa de gjorde deres indsats for at hjælpe det danske samfund saa uskadt som muligt igennem de svære tider. Det er disse mange forskellige mennesker, som kan stoppe det hul, der er i vor viden. Den enkelte kan ikke gøre det, kun gennem de mange vidnesbyrd kan vi naa frem til den fulde sandhed.

Det er ikke hensigten med denne artikel at give positive anvisninger paa, hvorledes denne meget omfattende opgave kan løses, men kun at fremhæve, at der her er et problem, som historikere og politikere maa have opmærksomheden henvendt paa. Skal man have tyskere udenfor landets grænser til at tale, maa dette selvfølgelig ske ad diplomatisk vej. Det samme gælder de ledende personligheder i de frie lande. Staten vil kunne afkræve sine embedsmænd redegørelser for de forhold, som de i kraft af deres embedsvirksomhed har haft kendskab til. Vanskeligere er det med hensyn til ledende politikere og modstandsfolk. Man vil selvfølgelig kunne henstille til dem, at de giver en udførlig fremstilling af deres viden om begivenheder og forhold. En del værdifulde oplysninger vil uden tvivl komme frem gennem den nye parlamentariske kommissions arbejde, men dens opgave er jo i forhold til det, det gælder om, af begrænset omfang. Hvis man kan supplere de oplysninger, der kommer frem her, ved direkte udspørgen baa- de af dem, kommissionen har forhørt, og andre, vil vor viden uden tvivl komme til at hvile paa et sikrere grundlag.

Den opgave, der her er skitseret, er af meget stort omfang. Den kan ikke løses af private, kun statsmagten er i stand til at gennemføre et saadant historisk indsamlingsarbejde.

Der har hidtil været tale om det mere almindelige kildemateriale, der skal belyse de store afgørende beslutninger og de skelsættende begivenheder i den historiske udvikling gennem de fem aar. Men besættelsen var jo ikke noget, der kun angik ministrene og rigsdagen, frihedsraadet og departementcheferne. Alle danske mærkede de onde tider i vort land. Modstandsfolk fandtes i hvert sogn hele landet over. Statens og kommunernes embedsmænd

maatte ustandselig forhandle med tyskerne, utallige andre danske borgere blev nødt til at have kontakt med de fremmede, og paa næsten alle livets omraader mærkedes besættelsen. Man behøver bare at tænke paa de økonomiske følger: landbrugets stigende forrentningsprocent, den høje arbejds løn indenfor visse erhvervsgræne, betinget af tyskernes udnyttelse af den danske arbejdskraft til bygning af flyvepladser, befæstningsanlæg m. m. Der er vist ikke mange danske, som ikke har et eller andet at fortælle fra besættelsestiden. Borgmesteren og de kommunale tjenestemænd kan berette om de vanskelige forhandlinger om indkvartering og beslaglæggelser, pressefolk om avisernes vanskelige kaar, amtslægen om besættelsens indflydelse paa sundhedstilstanden, forrentningsfolk om kampen for ikke at sælge mere end højst nødvendigt til de grønne, arbejderen ved at fortælle om sabotagehandlinger paa arbejdspladsen eller den passive modstand, der gav sig udslag i nedsat arbejdstempo. De, der arbejdede paa de tyske arbejdspladser, har vist ogsaa mange mærkelige — og for tyskerne lidet flatterende — ting at berette om. Og selv de, der er sluppet for at komme i berøring med tyskerne, vil have en del at berette. Vi husker endnu alle en del af de stemninger, vi gennemlevede. Fortvivlelsen den 9. april og under Frankrigs sammenbrud, glæden og optimismen, naar B. B. C. bragte en god efterretning ude fra den frie verden, eller den virkning Gøbbels' sidste artikel i »Das Reich« havde paa vore lattermuskler. Og helt har vi vel ikke glemt de mange historier og anekdoter, som i korte glimt gav udtryk for hele befolkningens indstilling og maaske mere end noget andet fik os til at føle os som medlemmer af »sammensværgelsen Danmark«, og ofte i de tunge dage var det lille lysglimt, der gav os troen og haabet tilbage.

Ja, vil man sige, selvfølgelig husker vi alle den slags ting, men har det noget med historie at gøre? En saadan betragtning er i bund og grund forkert, thi historie er ikke bare fortællingen om afgørende krigsbegivenheder eller de store historiske skikkelser. Historikeren kan ikke nøjes med at redegøre for drøftelserne i stats- eller ministerraadet og forhandlingerne mellem Ribbentrop og Scavenius eller referere frihedsraadets publikationer. Ministre

og frihedsraadets medlemmer er hovedpersonerne paa det historiske dramas store scene, vi andre er kun statister. Men vi er trods alt uundværlige, thi det er i virkeligheden os, der bestemmer spillets gang. Havde den danske befolkning ikke saa energisk afvist tyskernes bejlerier, saa afgjort gennemskuet deres tomme fraser og vist dem den kolde skulder, saa havde Danmarks skæbne i dag været en anden. Derfor er det nødvendigt, at vi faar at vide, hvorledes forholdene var ude omkring i landet. For at forstaa besættelsestidens historie til bunds behøver vi et utal af oplysninger om, hvorledes livet levedes af den store befolkning, hvorledes de forskellige erhverv klarede sig økonomisk, hvorledes man behandlede tyskerne og bedømte krigens gang og ikke mindst om, hvilke stemninger, der var herskende under besættelsens forskellige stadier. Danmarks historie i disse aar er mere end nogen sinde hele det danske folks historie. De officielle akter, forhørsprotokollernes udsagn og de ledende personligheders beretninger vil først og fremmest kunne kaste lys henover de storpolitiske problemer. Selvfølgelig vil ogsaa mange af de spørgsmaal som angaar »statisternes« forhold, blive belyst af det mere officielle kildemateriale, men der er dog ingen tvivl om, at dette vil svigte paa en række meget vigtige punkter. Hvad vil vi f. eks. vide om befolkningens stemning og indstilling, naar der er gaaet 75 aar, og ingen nulevende kan fortælle derom. Det er jo muligt, at der i de beslaglagte tyske arkiver findes »Stimmungsberichte«, men mon vi er tjent med at bygge vor viden paa grundlag af stikkeres indberetninger? Vil vi helt trænge ind i besættelsestidens historie, vil vi helt forstaa det danske folks vilkaar og stilling i disse »fem forbandede aar«, saa maa vi nu i saa vid udstrækning, det er muligt, fæstne mindet derom til papiret.

En saadan opgave er af meget stort omfang. Fra alle byer og sogne maa vi have oplysninger om de forskellige forhold, som har interesse i denne forbindelse. Men et saadant indsamlingsarbejde er jo ganske uoverkommeligt, hvis det skal udføres af en enkeltmand eller en enkelt institution. Jeg vil tro, at opgaven maa løses lokalt, ude i de enkelte egne af landet. Den vil jo ogsaa fordre et betydeligt kendskab til, hvorledes forholdene udviklede sig paa de

forskellige steder, ligesom det vil være af betydning at have en vis viden om, hvem der kan tænkes at kunne give oplysninger af værdi.

De historiske amtssamfund har ikke bare til opgave at udgive historiske artikler og bøger. De fleste betragter det ogsaa som en selvfølgelighed, at de søger at bevare de historiske minder, hvad enten det nu er værdifulde gamle bygninger, jættestuer eller arkivalier. I flere tilfælde har de ogsaa gjort et positivt arbejde for at skaffe beretninger til veje om fortidens begivenheder og forhold. Det synes derfor naturligt at spørge, om det ikke vilde være nærliggende for de historiske amtssamfund at tage denne store — og vigtige — opgave op. Deres lokale arbejdsfelt er forholdsvis begrænset, saa arbejdet for deres vedkommende bliver overkommeligt. De sidder inde med en autoritet, som gør det muligt at opnaa resultater der, hvor andre maa give op, og de har netop den fortrolighed med forhold og personer, som er nødvendig. Selvfølgelig vil løsningen af opgaven lægge et ikke ringe beslag paa bestyrelsens — specielt sekretærens — arbejdskraft, men overbevisningen om at udføre et arbejde til gavn ikke blot for historieforskningen, men for hele vort samfund, vil sikkert være rigelig belønning for al møje og besvær. Iøvrigt er der jo intet i vejen for, at man lader en del af det almindelige skrivearbejde udføre af afskrivningsbureauer eller træffer aftale med en kyndig maskinskriverske. Samfundene er vel ikke fattigere, end at de vil kunne ofre nogle hundrede kroner til dette formaal.

Men hvorledes griber man saa opgaven an? Hvorledes udfører man indsamlingen i praksis? Det er klart, at det er vanskeligt at give almindelige regler for indsamlingsarbejdet, idet der er store forskelligheder mellem de forskellige egne. Det følgende, der selvfølgelig ikke maa betragtes som noget fuldt udarbejdet forslag, er væsentligst bygget paa erfaringer fra Sønderjylland, hvor Historisk Samfund for Sønderjylland har planlagt en omfattende indsamling.

Det første, man maa gøre sig klart, er, til hvem man skal rette henvendelser om skriftlige redegørelser for deres viden om de forhold under besættelsen, som eftertiden kan have interesse i at faa

belyst. Først og fremmest vil man vel komme til at tænke paa modstandsbevægelsens forhold. Med hensyn til den rent militære modstand, der sorterede under byledelserne og Regionerne, ligger det — i hvert fald nogle steder — saaledes, at Regionerne paa grundlag af indberetninger fra byledelserne vil udarbejde samlede redegørelser for de militære begivenheder og forhold. Iøvrigt maa man formodentlig regne med, at visse militære forhold — f. eks. oplysninger om efterretningstjenesten — af militære grunde unddrager sig omtale. Det naturligste vil sikkert være, at man søger forbindelse med regionsledelserne for ad denne vej at faa oplyst, hvorledes man de enkelte steder har tænkt sig at gaa frem (Jylland f. eks. var inddelt i 3 Regioner: Region I med sæde i Viborg, Region II i Aarhus og Region III i Kolding). Formodentlig vil der ikke være grund til i højere grad at beskæftige sig med den militære modstand. Derimod kan man ikke regne med, at Regionernes materiale i større grad omfatter lokalkomiteerne og deres arbejde. Det vil derfor være naturligst at foretage en henvendelse til de enkelte lokalkomiteer og søge at formaa dem til at udarbejde redegørelser for den side af modstandsarbejdet, som ikke berøres af byledelsernes og Regionernes beretninger. Det bedste vilde selvfølgelig være, om lokalkomiteen selv gav en samlet skildring og samtidig formaaede de personer, som paa en eller anden maade har spillet en fremtrædende rolle i det civile modstandsarbejde, til at give en fremstilling af deres andel i kampen mod tyskerne.

Men som det tidligere er fremhævet, er det ikke blot frihedsbevægelsens indsats, der skal belyses gennem indsamlingen. Det gælder ogsaa om at faa redegørelser fra de mange folk, som uden at være tilknyttet den illegale bevægelse gjorde det dagens arbejde, som maatte gøres. Og selvom de paagældendes arbejde ikke havde nogen direkte tilknytning til krigen og modstanden mod tyskerne, vil deres beretninger dog kunne kaste lys henover mange forhold, som vi maa kende til bunds for at forstaa problemerne. Det er vanskeligt paa forhaand at sige, hvem man skal prøve paa at komme i forbindelse med, men jeg vil dog tro, at man i hvert fald bør prøve en henvendelse til følgende: Militære personer, bl. a. de personer, som havde ledelsen den 9. april og den 29. august,

politikere, herunder rigsdagsmænd og formændene for de politiske foreninger, pressefolk og administrationens mænd saasom politimestre og vagtværn, dommere, amtmænd, amtsraadssekretærer og amtsfuldmægtige, sogneraadsformænd, borgmestre, rektorer, biskopper, provster, overlæger og amtslæger. Der vil sikkert ogsaa være en del foreningsmænd, som det vil være naturligt at foretage en henvendelse til, ligesom der i hvert amt naturligvis vil findes en mængde enkeltpersoner, som uden at høre til de nævnte grupper vil kunne give værdifulde bidrag til tidens historie.

Der er sikkert mange, som gerne vil fortælle, men maaske kniber det med tid. Og maaned efter maaned gaar, uden at man faar noget svar. Samfundene maa i saadanne tilfælde sende de paagældende en fornyet henvendelse. Maaske svarer folk i første omgang, men glemmer deres løfte, og der sker intet. Ogsaa overfor disse folk maa man gennem brev eller telefonisk og personlig samtale virke ansporende, saa de giver sig i lag med opgaven. Det bliver ikke noget ringe arbejde, men skal opgaven løses, maa det gøres.

Der vil sikkert være en hel del mennesker, der siger: jeg forstaar godt betydningen af denne indsamling, men det, jeg har at fortælle, er af en saadan karakter, at jeg ikke ønsker, at mere eller mindre tilfældige mennesker skal have adgang til at læse mine optegnelser. En saadan betragtning kan i visse tilfælde være berettiget, og det vil derfor være naturligt i henvendelsen at pointere, at de indsendte beretninger selvfølgelig skal opbevares under saadanne forhold, at kun virkelig kompetente og paalidelige mennesker faar adgang til dem. Det naturligste vil uden tvivl være, at materialet deponeres i landsdelens Landsarkiv, hvor det dog kun gøres tilgængeligt paa nærmere fastsatte vilkaar, f. eks. med det paagældende amtssamfunds eller landsarkivarens samtykke. En saadan begrænsning vil næppe tilfredsstille alle, det vil i visse tilfælde uden tvivl blive nødvendigt at give forfatterne adgang til at aflevere deres optegnelser i forsegleet tilstand, saaledes at de først kan benyttes, efter at et vist antal aar er forløbet. Saa vidt muligt bør man dog undgaa bestemmelser, der gør optegnelserne helt utilgængelige i længere tid, og i mange tilfælde vil det vel

være tilstrækkeligt, at det bliver fastslaaet, at beretningerne kun maa benyttes med forfatterens tilladelse.

Hvis de udsendte anmodninger om beretninger fra de ledende personligheder i amtet bliver efterkommet, om ikke fuldstændigt, saa dog i nogen grad, kan der ikke være tvivl om, at man herigenem vil faa et historisk kildemateriale, som eftertiden vil være os dybt taknemmelig for. Spørgsmaalet er dog, om man paa denne maade vil kunne komme i besiddelse af netop alle de enkeltheder, som kan give et rigt facetterede billede af Danmarks frihedskamp og den danske befolknings vilkaar under besættelsen. De fleste af de personer, til hvem der sker henvendelse, vil uden tvivl vise sig at bo i byerne. Men ogsaa landboerne blev berørt af tyskernes tvangsherredømme, ogsaa de tog del i kampen mod undertrykkerne. Mange af de forhold, som vi netop maa have oplysninger om, vil derfor næppe blive belyst gennem beretninger fra de mere fremtrædende personligheder, og der er næppe tvivl om, at vi her staar ved et af indsamlingens vanskeligste problemer, et problem, som vil fordre en betydelig indsats fra samfundenes side og kun kan løses ved den største imødekommenhed fra de enkelte mænd rundt om i sognene. Men kan det løses, vil materialet ogsaa blive af enestaaende værdi for al historieforskning langt ud i fremtiden. Thi her skal ikke bare fortælles om daad og bedrift, eller om besættelsens fortrydeligheder og ondskab, men ogsaa om de økonomiske og kulturelle vilkaar, hvorunder vort folk levede, ikke bredtskildrede almindeligheder, men konkrete oplysninger sogn for sogn hele landet over, saa vi lærer baade hedebondens og vesterhavsfiskerens, proprietærens og lærerens arbejde og indstilling at kende. Vi kender alle de mange præsteindberetninger fra det 18. aarhundrede til Thura, Bloch og Hoffman m. fl., indberetningerne til kommercekollegiet 1735, amtsbeskrivelserne fra begyndelsen af det 19. aarhundrede. De har været uvurderlige kilder til dansk historie, men kan det lykkes at faa indgaaende redegørelser for de danske sognes vilkaar under besættelsen, vil der kunne skabes en historisk kilde, som vil faa endnu større betydning for fremtidens historikere.

Ja, vil man sige, det er i og for sig rigtigt, men mon man ikke

bør begrænse opgaven til kun at samle oplysninger om de forhold, der direkte angaar besættelsen. Det kan være meget godt med saa fyldige efterretninger som muligt, men der er større udsigt til at kunne løse en mere begrænset opgave. En saadan betragtning rummer uden tvivl en vis sandhed, men der er een indvending, og den er meget væsentlig: vil man virkelig give et fuldstændigt billede af det enkelte sogns forhold i de fem onde aar, er det ikke nok at faa redegørelser for modstandsbevægelsens arbejde eller tyske befæstningsarbejder og hensynsløsheder, saa maa vi lære det lille samfund at kende i hverdag og fest, vi maa forstaa de tanker, der besjælede den enkelte under besættelsen, ikke blot de gode, men ogsaa de slette. Vi maa stifte bekendtskab med de ledende personligheder, der byggede med paa det aandelige og kulturelle værn mod flodbølgen fra syd, men vi maa ogsaa lære de nedbrydende kræfter at kende, og vi maa se at blive i stand til at forstaa dem. Det er ikke fordi landsforrædere og kollaboratører skal mindes, men naar vi i fremtiden vil gøre et arbejde for at undgaa en gentagelse af det, der skete den 9. april og senere, saa maa vi kende ondet til bunds. Det er bedre at forebygge end at helbrede. Havde vi tænkt paa disse ord i tiden før besættelsen, havde vore fængsler knap været saa overfyldte som nu.

Her skal ikke opstilles et fuldstændigt program for de spørgsmaal, der skal behandles i disse sogneredegørelser. Men en del forhold kan dog fremhæves. Det bemærkes, at det er det sønderjyske spørgeskema, der lægges til grund, idet alle de specielle forhold vedrørende mindretallet selvfølgelig lades ude af betragtning.

En af vanskelighederne bliver at finde en mand i hvert sogn, som ikke blot er villig til at paatage sig opgaven, men som ogsaa har de nødvendige forudsætninger for at kunne løse den. Mon ikke man — i hvert fald i landsognene — kan regne med, at sognepræsten i mange tilfælde er den rette mand? Adskillige af præsterne har haft nær tilknytning til modstandsbevægelsen, de har som regel et godt kendskab til sognets forhold og dets enkelte beboere, og de er vant til skriftlig fremstilling.

Fremgangsmaaden maa da blive den, at man til den mand, der

i det enkelte sogn skal staa for udformningen af redegørelsen, sender et spørgeskema, hvor de spørgsmaal, der skal besvares, er ført op. Svarene skal dog ikke føres paa disse, men paa særlige ark papir, hvorpaa der henvises til de enkelte spørgsmaals signatur paa skemaet. Hvis de skrives paa skemaet, vil de paa grund af den forholdsvis knappe plads let blive korte og intetsigende. Sognepræsten, eller hvem man nu henvender sig til, skal iøvrigt ikke selv besvare alle spørgsmaalene. Det vil blive et altfor stort og omfattende arbejde, og mange af problemerne vil han næppe have tilstrækkelige forudsætninger for at kunne behandle. Han maa i hvert enkelt tilfælde finde de mænd, som sidder inde med netop den viden, som er nødvendig for at kunne besvare det bestemte spørgsmaal, og foretage en henvendelse til disse. Han skal sørge for, at de enkelte besvarelser kommer ind og udforme selve hovedredegørelsen, idet han i de tilfælde, hvor der foreligger særlige svar, nøjes med en henvisning til disse, der iøvrigt ordnes som bilag til den almindelige besvarelse. I en ledsagende skrivelse maa man selvfølgelig begrunde henvendelsen og klarlægge betydningen af, at dette historiske materiale bliver indsamlet, ligesom man giver de nødvendige oplysninger om den praktiske gennemførelse af arbejdet. Svarene skal indsendes til sekretæren for de amtshistoriske samfund, saa denne kan kontrollere, at de kommer ind og sørge for, at de efterladende bliver holdt til ilden.

Angaaende skemaets enkelte spørgsmaal skal jeg kun nævne de vigtigste af de punkter, der kan tænkes optaget derpaa:

- I. Nationale forhold under besættelsen.
- II. Politiske forhold.
- III. Administrative forhold.
- IV. Kulturelle forhold (herunder kirker og skoler).
- V. Den økonomiske udvikling.
- VI. Stemningen.
- VII. Militære forhold.
- VIII. Modstanden mod tyskerne.

- IX. Arrestationer og dødsfald, tyske terrorhandlinger, tysk politi o. s. v.
- X. Flygtningene.
- XI. Andre forhold af særlig interesse.

Disse hovedpunkter er selvfølgelig kun skelettet, og under hvert punkt opføres saa de forskellige spørgsmaal, der hører dertil. For at vise, hvorledes spørgeskemaet eventuelt kan udformes i enkeltheder, skal jeg tage et enkelt afsnit: VI. Stemningen.

- a. Hvordan var befolkningens almindelige stemning den 9. april og den første tid efter (forhaabningsfuld eller nedslaaet)?
- b. 1. Hvorledes var den almindelige stemning i tiden 1940—29. august 1943?
2. Hvorledes var befolkningens stilling til Scavenius-regeringen og dens politik?
3. Hvorledes var stemningen overfor modstandsbevægelsen og sabotagen?
4. Ønskede man eventuelt en mere aktiv politik overfor tyskerne uden at være tilhænger af sabotage og direkte modstand?
5. Hvorledes saa man paa forholdsreglerne mod kommunisterne og paa antikominternpagten?
- c. 1. Hvorledes var stemningen omkring 29. august?
2. Hvilken stilling indtog befolkningen til jødeforfølgelserne?
- d. 1. Stemningen i 1944 og 1945?
2. Troede man paa en tysk sejr?
3. Hvorledes reagerede man overfor schalburgtage og clearing-mord?
- e. Var der folk i sognet (ikke nazister), som ønskede en tysk sejr? Hvorfor gjorde de det?
- f. Stemningen i befolkningen bedes belyst ved hjælp af smaa historier og anekdoter, især fra sognet og helst af humoristisk art.

Indsamlingen af beretninger fra enkelte mænd og fra sognene vil uden tvivl blive de væsentligste af de problemer, man vil blive

stillet overfor. Dermed være dog ikke sagt, at der ikke er andre spørgsmaal, som man maa tage stilling til. Det er f. eks. indlysende, at man i saa vid udstrækning som muligt bør arbejde for, at de private breve og optegnelser, som maatte findes rundt om, bliver deponeret i landsarkiverne. Men som tidligere nævnt, er det vist kun forholdsvis lidt, man ad denne vej vil kunne faa fat paa. De offentlige arkiver derimod er selvfølgelig intet problem. De bliver foreløbig liggende ved embederne for senere at blive afleveret til arkiverne i henhold til de gældende regler.

Krigene har altid i høj grad sat sit præg paa museerne, og den anden verdenskrig vil næppe danne nogen undtagelse — heller ikke for Danmarks vedkommende. Tyskerne har jo efterladt sig en del haandgribelige minder — fra ødelagte tanks til raffinerede torturinstrumenter — som bør anbringes i museerne, for at de kan minde kommende slægter om herrefolkets kulturelle mission i Norden. Ogsaa modstandsbevægelsens indsats bør kunne belyses gennem museernes samlinger, hvor hjemmelavede og nedkastede vaaben, sprængstoffer, planer for sabotage o. s. v. naturligt hører hjemme. Enhver, der har set modstandsbevægelsens store udstilling i frimurerlogen i København eller R. A. F.-udstillingen, har et levende indtryk af, hvorledes disse krigens uhyggelige redskaber taler til sindet, fortæller om uforfærdet daad og bedrift, snille og opfindsomhed og om bestialitet og brutalitet. Genstandene fra udstillingen i frimurerlogen er nu, saa vidt vides, sikret for Nationalmuseet, men derfor bør de lokale museer selvfølgelig ikke undlade at sikre sig, hvad der maatte findes indenfor deres lokale arbejdsomraade. Et samarbejde mellem de historiske samfund og museerne kan maaske være frugtbart.

Det vil ogsaa være naturligt at samarbejde med centralbibliotekerne vedrørende indsamlingen af de illegale blade, som eventuelt ogsaa, hvis forholdene taler for det, kan anbringes paa museerne. I hvert tilfælde bør man først og fremmest se at samle de lokale blade og tryksager, men det vil dog være ønskeligt ogsaa at have eksemplarer af de illegale blade, der var fælles for hele landet. Paa Det kgl. Bibliotek findes en meget stor samling af illegale tryksager af enhver art. Det vil være rimeligt, at man

ude i landet arbejder med paa at faa denne saa fuldstændig som muligt, saa man hertil afleverer de blade m. m., som ikke findes der i forvejen, men selv beholder resten. Det er jo iøvrigt overkommeligt for de enkelte biblioteker (eller museer) at sikre sig fotografiske gengivelser af de lokale blade, de ikke selv har eksemplarer af.

Der har i det foregaaende været tale om indsamling af materiale til besættelsestidens historie. Men mangen en utaalmodig sjæl vil maaske sige, at de nulevende jo ogsaa gerne skulde have lidt nytte af den megen viden, der forhaabentlig bliver bragt til veje paa denne maade. Man kan vel ikke helt se bort fra et saadant spørgsmaals berettigelse, men det er vanskeligt at tage endelig stilling dertil. Der kan næppe være tvivl om, at det vil have sin store værdi, om man kan faa udgivet indgaaende redegørelser for besættelsens historie i de enkelte egne af landet. Det indsamlede materiale i forbindelse med den foreliggende trykte litteratur (herunder ogsaa aviser og illegale blade) skulde jo give udmærkede betingelser for at skrive en saadan redegørelse. Det kan maaske have sin vanskelighed at finde tilstrækkeligt kvalificerede folk til at løse en saa stor og omfattende opgave, ligesom det vel vil kunne komme til at knibe med at skaffe de nødvendige økonomiske midler. Et spørgsmaal er det ogsaa, om det vil være ønskeligt at faa historiske oversigter for hvert amt for sig. Besættelsens vilkaar var langtfra ens i de forskellige dele af landet, og vil man skrive redegørelser med lokalt præg, vil det være naturligt at lade de skel, som besættelsens forskelligheder drog gennem landet, være afgørende.

Men alt dette har man tid nok til at overveje. I øjeblikket er der kun een opgave, som er af afgørende betydning, og som maa løses ikke snart, men nu, indsamlingen af materialet om besættelsestidens historie. Det haster, og om nogle aar er det allerede halvvejs for sent. Den parlamentariske kommissions betænkning har lært os meget om dansk svaghed og godtroenhed og om det enkelte menneskes svigten. Den har ogsaa mindet os om, at tiden rider hurtigt. Vi har ikke lov til at sidde dette memento overhørigt.